

Filološki fakultet
Univerziteta u Beogradu

**KRATAK PREGLED ISTORIJE
DOSELJAVANJA JEVREJA U SAD**
do 1924. godine

SEMINARSKI RAD

Vladimir Živanović
doktorant

Beograd, februar 2011. godine

AMERIČKO-JEVREJSKO ISKUSTVO

Iskustvo američkih Jevreja je tokom mnogih generacija oblikovano i uticalo je na živote jevrejskih doseljenika koji su uglavnom crpeli inspiraciju iz sopstvene bogate tradicije kao i dobijali nova iskustva, kroz stalnu komunikaciju sa svojim američkim sunarodnicima nejevrejskog porekla. Ta raznolikost je jevrejsku zajednicu u Americi vremenom učinila jedinstvenom u odnosu na ostale jevrejske zajednice u svetu ali je često činila i različitom od ostalih Amerikanaca.

Njihov judaizam je trpeo promene i na razne načine je tumačen kako bi im omogućio lakše uklapanje u novu sredinu. Tako je američko jevrejstvo razvilo sopstveni identitet u mnogočemu različit od ostalih Jevreja. Sama činjenica da su se doseljavali u sredinu oformljenu od mnoštva emigranata činila je da Jevreji nisu morali kriti sopstveni identitet, niti je asimilacija bila izražena. Naravno, tokom tog viševekovnog procesa mnogi su napuštali svoje jevrejsko nasleđe, gubili s njim kontakt, i utapali se u hrišćansku većinu. Mnogi su američku kulturu doživljavali kao nedovoljnu za sopstveni život, popularnu kulturu nisu cenili ili se nisu slagali sa strogim ekonomskim sistemom.

Jevreji u Americi nisu bili stigmatizovani ni bojom svoje kože niti katoličkim nasleđem.¹ Takođe, religija je prihvaćena kao privatna stvar a politička i ljudska prava su uglavnom bila uvažavana. Dvadesetih godina devetnaestog veka useljeničke kvote su predstavljale veliki problem, kao i kvote za upisivanje na koledž i sl. Iako nije bilo direktnih aktivnosti protiv jevrejske zajednice, rasistički stavovi su dovodili do određenih društvenih i političkih diskriminacija. Ovi stavovi su veoma ograničavali Jevreje u svakodnevnom životu i društvenom delovanju.

U ovom radu ćemo prikazati kratak pregled istorije doseljavanja Jevreja u Sjedinjene Američke Države do 1924. godine (kada su uvedena stroga ograničenja na useljeničke kvote), njihove motive kao i teškoće s kojima su se susretali. Jevrejska zajednica se

¹ Na primer, diskriminatorski odnos većinskog američkog protestantskog stanovništva prema katoličkim Ircima.

konstituisala u nekoliko većih luka na Atlantskom okeanu². Život je bio organizovan hijerarhijski a domovi su bili uvek oko sinagoge. Poštovao se šabat, jela se košer hrana a deca vaspitavana u jevrejskom duhu.

Velika je bila povezanost Jevreja u Sjedinjenim Državama sa jevrejskim centrima u svetu, naročito s Amsterdamom i Londonom, te su se oni osećali kao građani sveta. Ipak, centralna tema jevrejske istorije u Americi je bilo rešavanje problema u zemlji s hrišćanskom tradicijom istovremeno se ne odričući svog jevrejstva.

Najveći priliv Jevreja se odvijao od dvadesetih godina osamnaestog veka do dvadesetih godina devetnaestog veka. U ekonomski procvat tog perioda dobro se uklopila jevrejska zajednica. Početkom ekonomske ekspanzije kada su otkrivani prirodni resursi kontinenta, Jevreji su često radili kao torbari i sitni trgovci a u kasnijem periodu industrijskog razvoja bavili su se tkačkim poslovima. Većina Amerikanaca je u to vreme obrađivala zemlju. Umesto poljoprivrede Jevreji su se okretali ka trgovini a krajem 19. veka i industriji. Iako je većinsko stanovništvo Amerike živelo izvan velikih gradskih sedišta, sve do početka 20. veka, Jevreji su živeli u velikim gradovima gde su im deca dobijala bolje obrazovanje.

Tokom 19. veka Amerika je dostigla nacionalnu nezavisnost kao i oslobođenje od strogih hijerarhija 18. veka. Takođe su se razvijali gradovi. Tako su i Jevreji menjali svoje stare strukture organizovanja života oko sinagoge. Emancipacija Jevreja kao i dug istorijski period konsolidacije doveli su jevrejsku zajednicu do čitavog spektra različitih interesovanja: sekularizam, moderniji pristup religiji koja se drži ortodoksnih pravila, cionizam, socijalizam, izražavanje kroz književnost, pozorište, film.

Veliki jevrejski centri, u kojima su Jevreji već razvili visoku kulturu, su takođe uticali na razvitak jevrejske kulture na tlu Amerike. Takođe, život nije više bio organizovan kroz visoko struktuisane zajednice. Ključne godine razvitka američkog jevrejstva bile su od druge decenije dvadesetog veka do Drugog svetskog rata. Pred kraj Drugog svetskog rata većina američkih Jevreja su bili rođeni na tlu Amerike a šezdesetih godina već više nije postojala direktna veza s Evropom, pogotovo istočnom Evropom kao i s nasleđem antisemitizma.

² Prve jevrejske naseobine su pored Njujorka bile u Filadelfiji, Čarlstonu, Njuportu i Savani.

Drugi svetski rat je svojim tragičnim razvitkom učinio jevrejsku zajednicu u Americi najznačajnijom i najvećom jevrejskom zajednicom u svetu, koja je kasnije sve više širila uticaj na ostale jevrejske zajednice. Američko jevrejstvo je tako krajem rata predstavljalo dominantnu dijasporu jevrejskog života i model za ostale jevrejske zajednice.

PRVA NASELJAVANJA

Godine 1654. u Novi Amsterdam je pristigla grupa od 23 Jevreja koji su napustili Brazil sklanjajući se od Portugalaca, sa još uvek svežim sećanjima na inkviziciju i masakre s Iberijskog poluostrva. Portugal je tada preuzeo Brazil od Holandije. Izbeglice su stigle u grad čiji je upravitelj je tada bio Piter Stijvesant (Peter Stuyvesant)³, koji im nije dozvolio naseljavanje. Oni su predstavljali prvu grupu jevrejskih doseljenika na tlo Sjedinjenih Država. Kako je u Amsterdamu tada bio veoma velik stepen verske tolerancije, Jevrejski doseljenici su pisali svojoj zajednici s željom da posreduju u molbi holandskoj Zapadno indijskoj kompaniji. Zato što su Jevreji verno služili holandskoj kruni i ekonomski bili uspešni, kompanija je dozvolila naseljavanje i stvaranje prve jevrejske zajednice ali su im prava bila ograničena u početku.⁴ Tokom narednih nekoliko godina njihova prava su bila proširena i bilo im je omogućeno da dobiju državljanstvo, budu oslobođeni taksu kao i da mogu trgovati krznom, severno dužinom reke Hadson. Takođe im je skinuta zabrana na izgradnju sopstvenih domova te se zajednica grupisala u tadašnjoj Vajthol ulici. Njihova potreba je prvenstveno bila da mogu da upražnjavaju svoju religiju i da žive otvoreno kao Jevreji. Sećanje na prisilna preobraženja na hrišćanstvo su bila jaka. Za mnoge sefardske Jevreje život u kolonijama u Americi bio je istovremeno i izbor da žive svoj judaizam. Jevreji su prvobitno dobili pravo da

³ Stijvesant je bio guverner kolonije a na tu poziciju ga je postavila holandska Zapadno indijska kompanija. Bio je peti i poslednji upravitelj holandskog grada Novog Amsterdama nakon čega su grad preuzeli Englezi i nazvali ga Njujork. (Krizner L. and Sita L. 2002: 7)

⁴ Vlasti su im zabranjivale treniranje i učestvovanje u odbrani grada. Takođe su morali da plaćaju porez zbog izuzetosti od vojne službe, nisu mogli da trguju van površine grada niti da grade sopstvene domove koji su predstavljali simbol prisutnosti. (Diner 2004: 14)

upražnjavaju svoju religiju „u tišini u svojim domovima“. Tek 1682 dobili su dozvolu da se društveno okupljaju tokom svoje religijske službe.⁵ Nešto pre toga dobili su svoje groblje kao i dozvolu da izgrade kupatilo za praktikovanje religijskih obreda.

Sledeća grupa jevrejskih doseljenika iz Pruske stigla je u Džordžiju, na obale Savana reke, u leto 1733. nakon putovanja dugog sedam meseci iz Londona. Sin jednog od emigranata, Mordehaj Šeftali, će tridesetak godina kasnije tokom rata s Englezima postati heroj američke revolucije. Postavljalo se pitanje da li su oni pomoć pri odbrani grada i kako mogu da pomognu razvitku kolonije? Uprkos negodovanju stanovništva hrišćanske vere prevagnula su praktična pitanja pri dozvoljavanju novim doseljenicima da se tu nastanu. Sa sobom su doneli svitke Tore kao i osnovne religijske predmete i već nakon dve godine izgradili su sinagogu.

Osnovna prednost novih doseljenika, kako su je pravilno prepoznali guverner Novog Amsterdana i kasnije vlast u Džordžiji, bila je što je jevrejski narod imao dosta iskustva u trgovini, pogotovo preko porodičnih veza širom Evrope.⁶ To bi bili počeci američke tolerancije nastali prvenstveno iz utilitarnih razloga. Prednost potrebama je data uprkos želji da se održi religijski puritanizam. Trgovina se ubrzano razvijala između Jevreja iz Njujorka i njihovih sunarodnika sa Jamajke, Barbadosa i drugih mesta. Trgovačke veze su se često završavale brakovima te se posao granao u okviru atlantskog basena. Baveći se trgovinom, kasnije generacije doseljenika su se selile dužinom obala današnjih Sjedinjenih Država pa čak odlazili i na Karibe.

Razvitku tolerancije u novim kolonijama je prethodilo i mnoštvo protestantskih denominacija te tu jevrejski narod sa svojom religijom nije trpeo represiju. Niko nije imao ekskluzivno pravo da tvrdi da je stigao prvi. Često su veće probleme doživljavali katolici od Jevreja. Niko nije polagao pravo na univerzalnost svoje religije. Usmerenje svih je bilo ka ekonomskom uspehu. Iako je atmosfera bila tolerantna, Jevreji ipak nisu imali sva prava kao protestanti. Možda im to nije toliko smetalo a možda su smatrali da je u tom trenutku dobijeno najviše što se može. Dok je u Evropi velika linija podele bila

⁵ Nije najjasnije koliko su tadašnje vlasti znale o religijskim pravilima Jevreja. Njihova zajednička molitva je iziskivala deset vernika kao minimum za uspostavljanje kvoruma dok sama zgrada nije bila neophodna.

⁶ Od osam Jevreja zabeleženih kao poreski obveznici ubrzo nakon doseljavanja 1654. godine, njih sedam je plaćalo porez po osnovu bavljenja trgovinom dok je samo jedan bio zanatlija, tj. košer mesar.

između hrišćana i Jevreja, u Americi je to bila razlika u boji kože zbog trgovine robljem. Ropstvo Afrikanaca je bilo pokretačka snaga ekonomije britanskih kolonija i svuda je bilo ozakonjeno. Svi belci su posedovali roblje⁷. “Upražnjavanje istih običaja je Jevrejima pomoglo da budu još sličniji svojim komšijama.” (Diner 2004: 26).

Nisu svi Jevreji živeli od trgovine i bili uspešni. Mnogi su bili zanatlije, kujundžije, bačvari, limari. Dešavalo se da iz Evrope stignu siromašni Jevreji o kojima je kasnije zajednica, bilo u Njujorku ili drugom centru, odlučivala. Neko vreme ih je podržavala dajući im smeštaj i hranu dok se ne bi zaposlili. Siromašniji Jevreji koji su se doseljavali su u većini bili Aškenazi Jevreji⁸, i dolazili su od početka 18. veka. Već od godine 1720. predstavljali su većinu u odnosu na Jevreje Sefarde⁹. Njihovo iskustvo života u Evropi je bio drugačije od sefardskih Jevreja jer nisu prolazili užase inkvizicije, ali nisu imali ni razgranatu mrežu trgovine. U Evropi su ove dve grupe bile potpuno odeljene, prvenstveno različitim jezikom dok je u Americi situacija bila drugačija. Koristili su iste sinagoge, groblja, venčavali se međusobno. Do kraja 18. veka Sefardski Jevreji su imali veći uticaj u društvu i dominantne crte njihove kulture i tradicije su preovladavale u suživotu s Aškenazima.

Sinagoga je u životu Jevreja predstavljala ne samo religijsko mesto već i društveni prostor u kome su se odvijali mnogi događaji. U njima su obrezivali decu i školovali ih. Takođe su sedišta u sinagogama jasno određivala statusne i rodne granice za svoje članove. Upravu sinagoge su predstavljali nekolicina starijih uglednih i bogatih građana¹⁰ a njihova su sedišta bila najbliža istočnom zidu zdanja. Žene su sedele na balkonu gde je raspored sedišta takođe oslikavao njihov socijalni status. Ako se neko ne bi pridržavao uspostavljenog reda bio bi novčano kažnjen. Centralno mesto sinagoge u društvu je bilo

⁷ Po popisu iz 1703. u Njujorku 75 % jevrejskih domaćinstava je posedovalo roblje, u proseku dvoje po porodici.

⁸ Aškenazi Jevreji potiču iz severo-zapadne Evrope, najviše sa obala Rajne. Izraz identifikuje i predstavlja nemačke Jevreje i Jevreje sa severa Francuske kao i njihove potomke koji su se kasnije naselili u Poljskoj i Litvaniji a tokom dugih perioda migracija i po celom svetu. Aškenazi Jevreji su razvili svoju kulturu i društvene institucije. Pored Aškenazi Jevreja druga velika grupacija su Sefardi. (Jewish Encyclopedia v.02 2007: 569)

⁹ Sefardi su potomci Jevreja koji su živeli u Španiji i Portugalu pre proterivanja 1492. godine. Razvili su ladino jezik kao svojevrsni judeo-španski jezik. Njihove migracije su bile ka Engleskoj, zapadnoj Evropi i Americi. (Jewish Encyclopedia v.18 2007: 296)

¹⁰ Oni su se zvali *parnasim*. Kako tada nije bilo religioznih vlasti, rabina, niti učenjaka, parnasim su određivali ko je prekršio religiozna i društvena pravila a ko ih se pridržava.

obezbeđeno i time što je ona obezbeđivala košer meso. Kao mesto društvenog okupljanja sinagoga je predstavljala i svojevrstu socijalnu službu. U njoj su siromašni mogli da očekuju da dobiju odeću, hranu, medicinsku pomoć ili novac. Imajući u vidu koliko su Jevreji zavisili od svoje zajednica nije čudno što je sinagoga kao glavno mesto okupljanja bila ugaoni kamen novouspostavljenih kongregacija.

PERIOD ADOPCIJE

Transformacija koju je donela Američka revolucija stvorila je društvo zasnovano na opštoj saglasnosti kao i na slobodi izražavanja a ne na nasleđu. Jula 1776. američki Kongres je proglasio nezavisnost od britanske krune. Kolonijalno nasleđe, gde su poredak i hijerarhija prihvaćeni kao prirodno dati, Amerika je odbacila svojim Ustavom. Svi su građani, po američkoj Dekleraciji nezavisnosti, „stvorenih jednaki“.¹¹ Stvoreni su uslovi da se američki Jevreji mogu smatrati jednakima po pravima i obavezama s ostalim sugrađanima. Jevreji trinaest kolonija su se većinom stavili na stranu boraca za nezavisnost. Bilo je pojedinačnih slučajeva gde su se porodice cepale jer je deo odlazio u borbu za nezavisnost a deo i dalje podržavao Britance. Revolucija je započela prvenstveno zato što su Britanci uvodili ekonomske restrikcije što je pogađalo i jevrejsku zajednicu. Osećanje zajedništva u osporenim pravima je pokrenulo i jevrejske stanovnike. Njihovo izdržavanje je zavisilo od prometa robe. Kada su otpočela neprijateljstva mnogi su se prihvatili oružja dok su mnogi učestvovali u nabavci dobara. Pored njihovih patriotskih osećanja takvo delovanje je zadovoljavalo i njihove ekonomske potrebe. Tako postoji sećanje na Haima Solomona (Haym Solomon), poljskog Jevrejina čiji je nadimak bio „finansijer Američke revolucije“. Prvi Jevrej koji je pao u borbi za nezavisnost je bio Frensis Salvador (Francis Salvador), u avgustu 1776. Najstarija jevrejska kongregacija Njujork Šearit Izrael (New York Shearith Israel), u januaru 1784, uputila je pismo guverneru države Njujork, kako bi ga upoznala sa svojom zajednicom. U pismu su naznačili, prihvatajući sebe kao veoma malu grupu u poređenju s ostalim religijskim

¹¹ Ravnopravnost je ipak bila u mnogočemu ograničena, tako da postoje polemike da čak i u 21. veku određeni slojevi američkog društva nisu u potpunosti ravnopravni s ostalima.

grupama, da su ipak oni najvatrenije pristupili borbi protiv Britanaca. Zato oni sada očekuju da uživaju plodove društva koje je zamišljeno kao društvo društvene i religijske slobode. To je bio pokušaj predstavljanja jevrejske zajednice u novostvorenoj naciji.

Tokom narednih godina jevrejska zajednica se borila za svoja prava koja su samo u Njujorku bila u potpunosti priznata. U drugim državama su varirala u svojoj ambivalenciji. Na primer u Pensilvaniji je do 1790. postojala zakletva pri stupanju u javnu službu kojom službenik prihvata Stari i Novi zavet kao nastali božanskom inspiracijom. Napokon su i druge države ukidale diskriminatorske zakone.¹²

Najveći oslonac Jevreja u Americi bila je vera da žive u državi jednakosti i slobode. Godine 1784. u zakonodavstvu Pensilvanije došlo je do rasprave oko dobijanja prva na osnivanje banke. Tada je advokat Majls Fišer (Miles Fisher) napao Hajima Salomona, uključivši i ostale Jevreje, da su jevrejski brokeri koji preziru hrišćanstvo. Hajim na to odgovara: „Ja sam Jevrejin; to je moj narod i moja profesija. Radujem se i slavim razmišljajući kako imamo čast da živimo u slobodnoj zemlji gde se, kao narod, srećemo s najplemenitijom podrškom i zaštitom.“¹³

Pisanje nacrtu američkog Ustava i njegovo ratifikovanje doneli su najvišu pravnu sigurnost Jevrejima u Sjedinjenim Državama, naročito na polju političkih prava. Ovaj nacrt je osnova konstituisanja jednakih prava svih građana i njegovim pisanjem stvorena je povoljna klima za razvijanje jevrejske zajednice. U Ustavu se ne pominje Bog, on počinje rečima „Mi, narod Sjedinjenih Država...“. Član 5, tačka 3, uređuje zakletvu pri javnoj službi. U njoj je jasno bilo naznačeno da nikakav religiozni test nije obavezan kao kvalifikacija za javnu službu. Jedina služba koja zahteva rođenje na tlu Amerike je posao predsednika Sjedinjenih Država.

Kao sekularna država, vlada Sjedinjenih Država se ne meša u rad religioznih zajednica a verski velikodostojnici ne primaju pomoć od države. Ovim zakonom je religijska vlast prenet sa klera na individualno članstvo u kongregaciji čime su verske vođe izgubile

¹² Južna Karolina 1790., Delavare 1792., Džordžija 1798., dok je potpuno izdvajanje religije iz državne službe u drugim državama bilo mnogo kasnije.

¹³ navedeno u: Faber, Time for Planting, 136.

snagu da određuju religijsku praksu. Tako je i delovanje u sinagogama bilo usmeravano prema volji većine što je predstavljalo svojevršno demokratsko načelo.

Značajan je događaj u istoriji američkog jevrejstva poseta prvog izabranog predsednika Sjedinjenih Američkih Država, Džordža Vašingtona, Njuportu. Tada je izaslanstvo jevrejske zajednice uputilo pismo prvom predsedniku čestitajući mu na položaju ali i podsećajući ga na svoj istorijski podređen položaja kao „dece Abrahamove“ kojima su uskraćivana dragocena prava da budu slobodni građani. Ovo je pismo upućeno Vašingtonu najtrajnije i najviše citirani dokument u američko-jevrejskoj istoriji. U pismu nije bilo nikakvih određenih zahteva jevrejske zajednice već je ono impliciralo nadu da će ih nova vlast zaštititi isto kao i druge svoje građane. (Diner 2004:57) Odgovor Džordža Vašingtona je bio višestruko značajan: „Deca Abrahamovog soja, koja su naseljena na ovoj zemlji će biti dobro dok god se vladaju kao valjani građani.“ Ovaj odgovor je u sebi krio dvosmislenost jer oni nisu mogli da budu sigurni šta znači „vladati se kao dobar građanin“ te su svoje ponašanje uvek iznova preispitali. Uvek je postojala potreba za samokritičnošću i upitanost kako njihovo sopstveno delovanje doživljava većinsko stanovništvo. Pored toga, javnost je stavljala akcenat u kulturnom delovanju na svoj hrišćanski sadržaj te je delatnost Jevreja uvek bila pod znakom pitanja da li je u potpunosti američka.

Kako su se krajem 18. i početkom 19. veka gradovi ubrzano širili, nakon američke revolucije, jevrejsko stanovništvo se razvijalo i, menjajući poslove ili osnivajući ih, odlazilo u druge delove grada. Tamo bi vremenom izgradili nove sinagoge te je koncept jedne sinagoge i zajednice osnovane oko nje bio prevaziđen. Vremenom je jevrejska kongregacija ustanovila praksu pozivanja gradskih čelnika i ostalih uglednika da prisustvuju lokalnim svečanostima. Njihovo bi prisustvo događaje učinilo vrednim da se objave kao vesti pa je na taj način i jevrejska kongregaciji učinila sebe prepoznatljivom u društvenom okruženju. Kao posledica demokratske atmosfere, i nejevrejski sugrađani sve su više prihvatili svoje jevrejske komšije. Zabeleženo je u časopisu iz tog perioda kako

„okovi religioznih razlika više ne postoje“ i da je Jevrejima priznato pravo građanstva i mogućnost da se razvijaju i budu srećni¹⁴.

Pored sinagoga Jevreji su u Americi već krajem 18. veka i početkom narednog počeli da osnivaju i druge institucije koje su se bavile dobrotvornim radom. One nisu imale direktnih veza s verskom zajednicom. Godine 1819, jevrejske žene iz Filadelfije osnovale su Filadelfijsko žensko jevrejsko dobrotvorno društvo. Njihova jedina veza sa filadelfijskom kongregacijom što su im očevi, braća ili muževi bili članovi. Društvo je dostavljalo gorivo, hranu kao i odeću siromašnim Jevrejima i nije ih uslovljavalo obavezom da budu članovi kongregacije. Nezavisnost od sinagoge je ovim ženama pružala integritet i slobodu u osmišljavanju delovanja i u organizovanju. Pored ovakvih društava osnivane su i škole kao klubovi za zabavu. Razvitak društvenih ustanova je sinagoge pomerio ka njihovoj osnovnoj nameni – religiji. Takva distinkcija nije bila tradicionalna u jevrejskom društvu već je predstavljala moderno kretanje. To nije bila potreba za prekidom s tradicijom već pre interno jevrejsko odvajanje crkve od države. „Oni su se ponašali i mislili kao Amerikanci, nezavisno da li su bili novi useljenici ili potomci Jevreja iz doba kolonija.“ (Diner 2004: 66)

Prekretnica u istoriji Jevreja u Americi su dvadesete godine 19. veka kada je „američka groznica“ harala među jevrejskim stanovništvom Evrope. Među evropskim Jevrejima se do tada već počela razvijati svest da su Sjedinjene Države postale mesto gde se oni mogu nastanjivati i dalje razvijati ne trpeći diskriminaciju.

1820-1924

Godina 1820. se uzima kao početna godina masovnog useljavanja Jevreja u Sjedinjene Države dok je 1924. godina kada su američke vlasti uvele stroge kvote za useljavanje i kada je taj veliki priliv ljudi zaustavljen. Migracije u tom periodu su najviše obeležile jevrejsku istoriju. Oni su se uvek kretali s istoka ka zapadu, kratko se zadržavajući u

¹⁴ „admitted to the full privileges of citizenship, and bid fair to flourish and be happy.“ South Carolina State-Gazette, 20. sept. 1794.

Engleskoj, uglavnom s istim ciljem, da dosegnu obale Amerike. U Evropi su Jevrejima bila ograničena prava, naročito u istočnoj Evropi, što predstavlja jedan od glavnih razloga za emigraciju, pored siromaštva. U 19. veku u Evropi se ekonomija drastično menja a tradicionalni ekonomski odnosi propadaju. Razvitak tehnologije kao i saobraćaja, posebno železnice i parnih brodova, omogućava prevoz u Ameriku velikom broju Evropljana, među njima i Jevrejima. Sjedinjene Države su u velikoj potražnji za radnom snagom, stvara se obilje useva kao i ostalih dobara što loše utiče na evropsku ekonomiju.

Tokom 19. veka, mnogi Jevreji u Evropi doživljavaju promene koje je pokrenuo i haskalah.¹⁵ Taj jevrejski prosvetiteljski pokret je činio od Jevreja koji se sele u Ameriku ne samo ljude koji odlaze iz Evrope već i one koji napuštaju dugu tradiciju geta. Tokom najveće jevrejske migracije, koja je trajala sto godina, uglavnom u 19. veku, četvrtina evropske populacije Jevreja, odnosno trećina populacije Jevreja iz Istočne Evrope, otišla je u SAD. Tri miliona evropskih Jevreja su napustili svoje države u potrazi za poslom kao i za sredinom gde neće trpeti diskriminaciju. Amerika je tada već doživela velike promene. Iz ruralne zemlje, koja je zapadno od Misisipija imala samo jednu državu, Amerika je postala do 1920. godine zemlja s mnoštvom gradova preko celog kontinenta. Ni jedna religiozna niti nacionalna grupa nije dominirala.¹⁶ Tokom tih sto godina i jevrejska populacija je postala vidljiva na društvenoj mapi aktivno učestvujući u politici, kulturi kao i u religioznom životu.

Dva talasa migracije u Sjedinjene Države su obeležila jevrejsko-američku istoriju toga doba. Prvi useljenici su dolazili iz severne i zapadne Evrope dok su, nakon 1820. populaciju useljenika uglavnom činili oni iz južne i centralne Evrope. Dve grupacije emigranata se zapravo nisu previše razlikovale. Ekonomski razvoj gradova severne Evrope u godinama između 1840. i 1850. bio je isti kao razvoj u zemljama centralne i južne Evrope krajem 19. veka. Obe su grupacije napuštale zemlju iz ekonomskih razloga:

¹⁵ Haskalah je jevrejski izraz za prosvetiteljstvo, koje je u jevrejsko društvo uvelo mnoge promene. Pokret je otpočeo sedamdesetih godina 18. veka i trajao do pred kraj 19. veka. Inspirisan je evropskim prosvetiteljstvom ali je bio u mnogo čemu različit. Inspirisao je Jevreje da prihvate u većoj meri kulturu i tradiciju država u kojima su živeli kao i da budu lojalni modernoj centralizovanoj državi. Takođe je Jevreje haskala uvela u dalju urbanizaciju, u vreme emancipovanja i razbila tradicionalnu jevrejsku samoupravu oko sinagoga.

¹⁶ Godine 1820. protestanti su činili većinu stanovništva dok je 1920. godine to bila katolička denominacija. Takođe su Britanci i njihovi potomci činili većinu početkom 19. veka, dok nakon sto godina ni jedna nacionalna grupacija nije bila u većini.

lokalna ekonomija je bila u padu dok je populacija rasla. Devedesetih godina 19. veka su američki kritičari politike useljavanja stvorili veštačku razliku između emigranata pre 1880. i nakon toga. Useljenike pre 1880. godine su doživljavali kao ljude koji su došli kako bi se uklopili u američko mahom agrarno društvo i bavili poljoprivredom. Novi emigranti su bili neprilagodljivi i nezainteresovani da se brzo priklone vrednostima svoje nove domovine. Njihov je cilj bilo puko preživljavanje, kultura im je bila na niskom nivou, malo su učili o Americi i živeli su svi jedni pored drugih. Ovakvi stavovi o useljenicima su direktno uticali na velike restrikcije useljeničkih kvota koje su ozakonjene 1924. godine.¹⁷ Kada se govorilo o jevrejskim emigrantima oni su oslovljavani kao “Nemci” i istočni Evropljani („Rusi“). “Nemci” su se doseljavali od 1820. do 1880. U Ameriku se doselilo 250.000 Jevreja do 1880. a nakon tog perioda, mahom Jevreja s istoka Evrope, iz carske Rusije, došlo je oko 2.500.000. Podela na dve useljeničke grupacije je bila previše stroga jer nije uključivala otprilike 30.000 Jevreja, uglavnom ladino porekla s Balkana, iz Turske i Grčke koji su se useljavali početkom 20. veka.

Jevreji centralne Evrope su se vekovima bavili sitnom trgovinom. Modernizacijom evropske ekonomije manja je bila potreba za njihovim poslovima. Oni koji su uspevali da se presele u grad imali su više mogućnosti za bolje zaposlenje kao i bolje školovanje svoje dece. Tako je Jevreje iz Prusije i Bavarske emancipacija podelila na one koji su uspeli da se snađu u vremenima propasti lokalne ekonomije i na gubitnike. Takođe je i država pokušavala da utiče na njihove živote izglasavajući zakone koji su im regulisali imena, jezik na kome će voditi svoje knjigovodstvo pa čak i mesto gde žive. Na primer, do polovine 19. veka samo Jevreji koji imaju bar formalno osnovno obrazovanje dobijali su dozvolu da se venčavaju (Diner 2004: 86). Oni koji nisu uspeli da se uključe u nemačku srednju klasu i koje su državne restrikcije najviše pogađale su se selili za Sjedinjene Države. Odlazili bi mahom pojedinci koji bi kasnije povukli svoje familije sa sobom. Menjali bi mnogo poslova i preseljavali se. Hasia Diner u svom radu o Jevrejskom seminaru u Americi navodi da dok su imućni i obrazovani Jevreji odlazili u Minhen, Hamburg i Berlin, najsiromašniji među mladim Jevrejima opredeljivali su se za

¹⁷ National Origins Act iz 1924. nije samo određivao kvote za ulazak već je to činio i prema mestu porekla useljenika. Tako su oni iz severne i zapadne Evrope dobijali visoke kvote.

Ameriku. U nekim gradovima u Evropi, kao što su Beč, Prag i Budimpešta, Jevreji srednje klase, koji su uviđali teškoće svojih siromašnih sugrađana, osnivali su dobrotvorna udruženja koja su pomagala iseljavanje u Ameriku.

Kao u istočnoj Evropi s pogromima tako su i u centralnoj Evropi postojali progoni. Najpoznatija je serija progona koja je otpočela u gradu Vurcbergu nadomak Badena, kada je jevrejska zajednica tražila boravišna i trgovačka prava. Rulja, uzvikujući Hep! Hep!, parolu po kojoj su progoni postali poznati, vršila je nasilje nad jevrejskom zajednicom tokom više dana. Nakon toga nasilje je zahvatilo više jevrejskih zajednica u Frankfurtu, Dancigu i Hamburgu. Bilo je malo poginulih ali su mnogi ove strahote doživeli kao inspiraciju da se presele u novi svet.

Istočno evropskih emigranata jevrejskog porekla koji su u periodu između 1881. i 1924. godine preplavili Ameriku bilo je preko dva i po milion. Iz same Rusije taj broj je prelazio oko 750.000.

Odmah nakon ubistva cara Aleksandra II, godine 1881. Jevreji u tadašnjem Jelisavetgradu, tokom antijevrejskih demonstracija, trpe nasilje koje su sprovodili radnici. U njima su ubijani ljudi, uništavana imovina. Tog meseca otprilike u šezdeset ruskih gradova Jevreji trpi pogrome a do kraja godine broj se popeo na tri stotine. Ti pogromi su se odvijali sporadično ali se može reći da su postojala tri talasa. Prvi je trajao do 1884., drugi je otpočeo 1903. i trajao do 1906. godine¹⁸ a poslednji od 1917. do 1921. Zbog ovih nasilja prema jevrejskim stanovništvom Rusije mnogi Jevreji su potražili spas odlaskom u Ameriku. Politika carske Rusije prema jevrejskoj zajednici je težila da razbije njihovu tradicionalnu strukturu, podržavala je preobraćivanje na hrišćanstvo deleći Jevreje među sobom. Takođe, vlast ništa nije činila tokom većine pogroma.¹⁹ S obzirom na progone, jevrejska politička svest se razvijala u različitim pravcima. Neki su se priklanjali marksizmu a neki su prihvatili cionizam. Ideja cionista je bila da će Jevreji biti proganjani sve dok se ne vrte u Palestinu i tu osnuju svoju državu.

¹⁸ Pogrom u Odesi u Ukrajini, 1905. godine, je bio najstrašniji. Ubijeno je oko 300 ljudi a nekoliko hiljada je ranjeno. (Jewish Encyclopedia v.15 2007: 380)

¹⁹ Kada su se dogodili prvi pogromi 1881. godine, vlada je osnovala komisiju koja će da istraži uzroke nasilja. Njihov zaključak je bio da su Jevreji bili krivi jer su pobudili bes u seljacima nemilosrdno ih iskorištavajući. Taj zaključak je kasnije (1882.) uzrokovao zabranu Jevrejima da se u velikom broju naseljavaju u ruralnim krajevima.

Ipak, pogromi nisu iselili sve Jevreje iz Rusije. Otprilike dve trećine je ostalo. Mnogi striktni ruski rabini su osuđivali odlazak u Ameriku i tvrdili su da će tamo Jevreji da izgube svoje jevrejstvo. Mnogi su se nadali uspehu u vremenu industrijalizacije pa su, kao i u drugim delovima Evrope, odlazili u velike ruske gradove. Ne mali broj Jevreja je doživeo emancipaciju i dobio dobro obrazovanje. U Rusiji su zakoni često varirali od restriktivnih do zaštitničkih prema jevrejskoj zajednici. U istočnoj Evropi je godine 1800. živelo oko 1.250.000 Jevreja, dok je taj broj 1900. bio oko 6.500.000. Od svih migracija iz Rusiju u SAD, 50% emigranata su činili Jevreji, dok je njihova populacija u Rusiji brojila samo 5%.

U Ameriku su odlazili uglavnom neoženjeni mladići i devojke ili mladi bračni parovi. Kada bi, nakon nekog vremena, uspeli da uštede nešto novca, njime bi plaćali put ostalim članovima porodice. Sledeći svoju dugu tradiciju iz Evrope mnogi Jevreji su radili kao putujući trgovci najviše prodajući posude, papir, užd i sl. Međusobno su se potpomagali pa su tako trgovci iz jednog grada nabavljali robu za trgovce iz drugog grada. Takođe su jevrejske novine bile integrativni faktor koji je pomagao u povezivanju trgovaca i boljem informisanju. Novine Izraelit, kao i Jevrejski glasnik obavestavale su o novim mogućnostima za povoljna ulaganja i posao. Nakon nekog vremena Jevrejin torbar bi otvorio malu radnju u gradu a s daljom ušteđevinom bi sebi obezbedio ženidbu.

Drugi posao kojim su se u velikoj meri bavili je bila industrija odeće. Cela je porodica bila uključena u posao a dom i radnja se nisu razlikovali. Koncentrisanje ka poslu šivenja odeće je otpočelo dosta pre drugog talasa emigracije iz 1880. godine. Dva su događaja uticala na Jevreje da se okupe oko ovoga posla: pronalazak mašine za šivenje i Građanski rat. Mašine za šivenje su ubrzale posao i često male radnje učinile fabrikama a potreba za uniformama je povećavala obim posla. Centar industrije odeće je bio Njujork.²⁰ Razgranata izdavačka delatnost je Njujork kao modni centar učinila poznatim.

²⁰ Njujork je prerastao u centar industrije odeće a pored njega tu su bili i gradovi Čikago, Boston, Baltimor, Ročester i Klivlend, kao i mnoštvo manjih mesta. Njujork je 1910. godine proizvodio 70% ženske odeće cele nacije kao i 40% muške.

EMIGRACIONI PROPIS IZ 1924. GODINE

Krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka u Americi se počela javljati netrpeljivost prema velikom prilivu useljenika. Godine 1898. useljeničke vlasti su počele da, pored nacionalnosti, beleže i rasu useljenika pa se pojavila i sintagma „jevrejska rasa“. Takvo delovanje bilo je inspirisano sve brojnijim stavovima protiv daljeg useljavanja emigranata iz istočne i južne Evrope. Određeni broj Amerikanaca je smatrao da previše useljenika menja strukturu i karakter „bele Amerike“ i njenog protestantskog nasleđa. Jevreji, Sloveni, katolici i dr. su obeleženi kao „došljaci nepoželjnih rasa i vera“ (Etinger 1996:441). Osnovano je i društvo za ograničavanje emigracije.

Pored useljenika nemačkog ili poljskog porekla, koji su iz svojih sredina donosili predrasude o Jevrejima, pojedini listovi su Jevreje optuživali da se koncentrišu u getima, naglašavali su njihovu slabost (Jevreji se nisu bavili obradom zemlje a Amerika je bila velikim delom agrarna), njihovu neobrazovanost i siromaštvo. Pojačani antisemitizam u SAD početkom 20. veka je pokrenuo Jevreje iz Čikaga da osnuju Ligu protiv kleveta (Anti-Defamation League)²¹.

Zakon o kvoti, donet je 1924. godine i znatno je ograničio priliv doseljenika u SAD. On je izglasan u želji „da se očuva protestantski i, po mogućstvu, „nordijski“ – to jest, severnoevropski karakter SAD“. Određeno je bilo da godišnji priliv emigranata iz određene zemlje ne sme da premaši 2% od ukupnog broja doseljenika te zemlje koji su živeli u SAD 1890. godine. To je godina popisa, pre dolaska „nepoželjnih“ slovenskih i mediteranskih useljenika. Tako je praktično bilo zaustavljeno doseljavanje Jevreja, pogotovo iz istočne Evrope.

Jevrejsko stanovništvo Sjedinjenih Država je krajem devetnaestog veka brojalo milion ljudi a dvadesetih godina 20. veka taj je broj dostigao 3,5 miliona dok se desetak godina kasnije popeo 4,5 miliona. To je bio najveći skup Jevreja na svetu i tada su jevrejske opštine u SAD postale jedno od najvažnijih središta jevrejske dijaspor. Smanjeni priliv

²¹ Liga je osnovana kao odgovor na antisemitizam izražen u slučaju Lea Franka, jevrejskog biznismena koji je linčovan zbog optužbe da je ubio svoju radnicu. Nakon ovog događaja otprilike polovina od ukupno 3000 Jevreja je napustila američku saveznu državu Džordžija. Cilj lige protiv kleveta je bio da „zaustavi klevetanje jevrejskog naroda... da osigura pravdu i pravedan tretman za sve građane podjednako“. (Jewish Encyclopedia v.2 2007: 194)

novih doseljenika je uticao na jevrejsku zajednicu koja se više nije okupljala u „getima“ velikih lučkih gradova na istočnoj obali. Tradicionalni kulturni život Jevreja, sličan onome u istočnoj Evropi, okupljen oko jidiš jezika s tradicionalnim jevrejskim teatrom, novinama, sve više nestaje i sve se više integriše u američku kulturu - književnost, filmsku umetnost, pozorište na engleskom jeziku. Broj Jevreja na univerzitetima, uprkos preprekama, se povećava.²² U verskoj, društvenoj i političkoj sveri života dostignut je značajan napredak.

Tri glavne verske struje su prevladavale: potpuno pravoverna, umereno-konzervativna i reformatorska (struja umerenog liberalizma). Reformatorska struja nije držala do ispunjavanja verskih pravila i propisa.²³ Svaka od struja je imala svoj teološki institut koji je ujedno bio i visoka škola za izučavanje jevrejske kulture.

Značajne jevrejske organizacije su delovale: Američki jevrejski komitet, Američki jevrejski kongres. Američki jevrejski kongres je osnovan 1918. godine kako bi štutio jevrejske interese kroz diplomatiju, zakonodavstvo i sudove. Istupio je na Pariskoj mirovnoj konferenciji štiteći prava Jevreja.

Religiozni pluralizam i kulturna šarolikostu SAD ustanovljeni su pravnim okvirima. Tokom 350 godina jevrejske istorije na američkom potkontinentu ta je zajednica postala prihvaćena i vidljiva u strukturi američkog društva i u njegovoj kulturi. Odnos je bio uzajaman te su i američki Jevreji menjali svoje tradicionalne norme ponašanja kao i oblike praktikovanja svoje vere. Godine negovanja strogo jevrejske kulture, uspostavljene još u dijaspori, menjale su se ka široj kulturnoj integraciji i prelasku na engleski jezik u skoro svim vidovima komunikacije. Vindmiller (Windmueller) pominje da je naročito odnos prema svojoj novoj američko-jevrejskoj naciji i svoga jevrejstva uobličavao i američke Jevreje, kao i ostale etničke grupacije, kroz stalnu tenziju između dva identiteta.

²² „Dvadesetih i tridesetih godina, u mnogim višim i visokim školama SAD zavedena su nezvanična ograničenja za prijem studenata – Jevreja, a u većini ostalih ustanova te vrste 'procentna' norma je postala rukovodeće načelo.“ (Etinger 1996: 444)

²³ Reformisani judaizam se razvio kao svojevrsan pokret američkih Jevreja. U sinagoge su uvedene orgulje, sedišta su određena po porodičnom rasporedu a ne po podeli između muškaraca i žena, propoved je bila na engleskom i sl. Naglasak je bio na ličnoj slobodi pojedinca i na ideji da svaki pojedinac sam treba da odlučuje kako da živi svoje jevrejstvo. Ti stavovi su proizlazili iz verovanja u prirodna ljudska prava. (Buxbaum i Karesh 2003: 45)

LITERATURA:

BUXBAUM, Shelley M. i Sara E. KARESH. *Jewish faith in America*. New York : Facts On File, 2003.

DINER, Hasia. R.. “ ‘Like the Antelope and the Badger’: The Founding and Early Years of the Jewish Theological Seminary, 1886–1902.” u *Tradition Renewed: A History of the Jewish Theological Seminary of America*, ur. Jack Wertheimer. New York: Jewish Theological Seminary, 1997.

DINER, Hasia. R.. *The Jews of the United States, 1654 to 2000*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press, 2006.

ETINGER, Šarl. *Istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Ginko, 1996.

SKOLNIK, Fred i Michael BERENBAUM. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Macmillan Reference USA, 2007.

WINDMUELLER, Steven. “*Jews in the Psyche of America*” u *Jewish Political Studies Review*. Jerusalem: Institute for Global Jewish Affairs, 2009.